

ФІЛОСОФІЯ Т. РІДА: КРИТИКА ЛОККІАНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Олена Оліфер

Анотація. У статті розглянуто життя Т. Ріда, його філософські думки та критичні зауваження щодо локкіанської теорії ідентичності особистості. Цю статтю можна розглядати як загальний вступ до філософії Т. Ріда. Стаття складається з кількох основних розділів. Спочатку викладено ключові моменти з біографії. Другий розділ статті стосується історії написання, структури, ідей та основних тем Рідового *magnum opus* у теорії пізнання — «Есе про розумові здібності людини». До категорії ідентичності Рід звертається двічі: він розглядає її як фундаментальну категорію філософії та як характерну рису особистості. У статті розглянуто критичний аналіз Т. Ріда щодо локкіанської теорії ідентичності особистості. Зазначено, що Т. Рід намагається дати більш точне й чітке визначення поняття «ідентичність особистості», порівнюючи з визначенням Локка. Він витлумачує ідентичність як протяжне у часі існування розумної істоти. Т. Рід показує, що локкіанська позиція методологічно непослідовна, тому що локківське визначення особистості та погляди на ідентичність особистості суперечать одне одному. Він наводить кілька аргументів на підтвердження цього: (1) ідентичність, що ґрунтується на свідомості, легко порушити внаслідок забування; (2) пам'ять не може бути критерієм особистості, оскільки пам'ять є її наслідком; (3) свідомість — це здатність розуму, що відрізняє людей від інших істот, але вона однакова для всіх людей, і тому не може пояснити індивідуальні відмінності між двома особистостями. У четвертому розділі статті розглянуто поняття «свідомість», в інтерпретації якого наявна різниця, що призвела до незрозуміння Т. Рідом філософських ідей Дж. Локка. Ця різниця полягає в такому: для Локка свідомість включає пам'ять та сприйняття, простягається з минулого в теперішнє, тоді як для Ріда вона сконцентрована виключно на теперішньому та відрізняється від пам'яті та сприйняття.

Ключові слова: Рід, Локк, ідентичність особистості, особистість, особистісність, свідомість, розум, пам'ять, розумові здібності.

T. REID'S PHILOSOPHY: THE CRITIQUE OF THE LOCKEAN CONCEPT OF PERSONAL IDENTITY

Abstract. The paper considers T. Reid's life, philosophical thought, and critical remarks of the Lockean theory of personal identity. This paper can be viewed as a general introduction to T. Reid's philosophy. The paper consists of several main sections. At first, the article outlines biographical key events biography. The second section of the paper concerns history of creation, structure, ideas and main topics of T. Reid's magnum opus in epistemology, "Essays on the Intellectual Powers of Man". Reid refers to the category of identity twice: he considers it as a fundamental category of philosophy and as a feature of a person. The paper considers T. Reid's critical analysis of the Lockean theory of personal identity. It states that T. Reid tries to give a more precise and explicit definition of "personal identity" in comparison to Locke's definition. T. Reid defines identity as a continued existence of an intelligent being over time. T. Reid shows that the Lockean view is methodologically inconsistent, as the Lockean definition of a person and views on personal identity contradicts each other. He provides several arguments to show that. They are as follows: (1) identity, based on consciousness, is violated with ease because of forgetfulness; (2) memory cannot be the criteria of personal identity as memory is its evidence; (3) consciousness is mental faculty that distinguishes people from other creatures, but it is the same for all people, so it cannot explain individual differences between two people. The fourth section of the paper considers the concept of "consciousness". The paper argues that there is a difference in its interpretation by Locke and Reid, which led to T. Reid's misunderstanding of J. Locke's philosophical ideas. This difference is the following: for Locke consciousness includes memory and perception, spreads from the past to the present, while for Reid it concentrates exclusively on the present and is different from memory and perception.

Keywords: Reid, Locke, personal identity, person, personhood, consciousness, mind, memory, intellectual powers.

1. Вступ: життя та діяльність Томаса Ріда

Томас Рід — філософ, якого в університетському курсі філософії майже не згадують порівняно з його співвітчизниками Дж. Локком і Д. Юмом. Однак, він був добре відомий своїм сучасникам за тонкий гумор, іронію та вишуканий стиль написання філософських трактатів [11, с. 1]. У сучасній англомовній філософії його вважають продовжувачем ньютонівської методологічної традиції, одним з перших критиків Декарта й Локка, розробником оригінальної епістемологічної теорії та концепції «здорового глузду».

Томас Рід народився 26 квітня 1710 р. у родині священика. Із дванадцяти років навчався в Маришальському коледжі в Абердині. Під час вивчення філософії в університеті він познайомився з творами Ф. Бекона, які вплинули на його вибір подальшого шляху. У 1731 р. отримав ступінь доктора богослов'я та протягом наступних кількох років працював у бібліотеці коледжу. У 1736 р. Т. Рід здійснив подорож до Лондона, під час якої побував також в Оксфорді

та Кембриджі. В Англії він мав змогу прочитати твори Дж. Локка, І. Ньютона, Дж. Батлера та Г. Лейбніца. Це була єдина подібна пригода в житті філософа, у подальшому він більше ніколи не виїжджав за межі Шотландії. Через цей факт біографії Т. Ріда можна порівняти з І. Кантом, його молодшим сучасником. Із 1737 р. по 1751 р. він був священником у селі Ньюмарак, що знаходиться недалеко від Абердина. У цей період Т. Рід познайомився з філософськими трактатами Д. Юма та Дж. Берклі, цитати з яких іноді використовував у своїх проповідях.

Педагогічний шлях Т. Ріда починається в 1751 р., коли він починає працювати в Кінг коледжі. Викладає філософію, а крім неї — математику та фізику. До кола наукових інтересів Т. Ріда можемо віднести також хімію. Він не займався нею професійно, але був знайомий з останніми дослідженнями в цій царині. У 1764 р. очолив кафедру моральної філософії в Глазго, замінивши на цій посаді Адама Сміта. У цьому ж році вийшла його перша робота «Дослідження людського розуму на принципах здорового глузду»¹.

У 1780 р., у віці сімдесяти років, Т. Рід перестав працювати в університеті, вирішивши присвятити весь свій час написанню філософських трактатів. У 1785 р. виходить його основний твір із теорії пізнання «Есе про розумові здібності людини»². У 1788 р. була опублікована робота з етики «Есе про активні здібності людини»³. Т. Рід помер у 1796 р. В історії філософії залишився відомий своєю епістемологічною концепцією та концепцією «здорового глузду».

2. «Есе про розумові здібності людини»

«Есе про розумові здібності людини» — основна робота з епістемології. За життя Т. Ріда вийшло одне видання — у 1785 р. Через п'ять років після цього в Дубліні був виданий репринт [6, xii–xiii]. Після смерті автора праця перевидавалася під різними редакціями, часто редактори вносили незначні зміни, адаптуючи текст під вимоги часу. Зокрема, відомим є видання 1941 р. за редакцією А. Д. Вузлі, яке зазнало суттєвого скорочення: у ньому відсутні деякі розділи й останнє есе з естетики. Одна з останніх найбільш повних редакторських обробок твору Ріда — видання за редакцією Д. Брукса (2002 р.). Під час підготовки було використане перше видання «Есе», текст якого

¹ «Inquiry into the Human Mind on the Principles of Common Sense»

² «Essays on the Intellectual Powers of Man»

³ «Essays on the Active Powers of Man»

редакторський колектив порівнював з оригінальним рукописом.

Загалом, праця «Есе про розумові здібності людини» складається з восьми розділів, які можна розглядати як окремі нариси з епістемології. Перший є вступним. У ньому подано основні дефініції: «розум», «операції розуму», «мислення» та ін. Далі Т. Рід зазначає, що до операцій розуму слід відносити такі: сприйняття, усвідомлення, пригадування, розуміння й уяву. Він коротко характеризує кожен з них. Розкриваються поняття мислення за аналогією та процес формулювання гіпотез. У заключній частині першого есе Т. Рід розвиває думку про соціальну природу мислення.

У другому есе висвітлено погляди щодо процесу пізнання: від фізіологічних засад будови нервової системи Т. Рід переходить до процесу сприймання та формування ідей. Він аналізує епістемологічні погляди Декарта, Локка, Юма та Берклі, окреслює та зіставляє різні позиції щодо формування ідей та їхнього онтологічного статусу. Зрештою приходить до висновку, що пізнання починається зі сприйняття зовнішнього світу. Найвність ідей, що жодним чином не пов'язані з об'єктами дійсності, піддається критиці, оскільки це суперечить здоровому глузду. Цікавим аспектом другого есе є проведення Т. Рідом розмежування між сприйняттям (*perception*) і відчуттям (*sensation*): відчуття не завжди є складовою частиною сприйняття, оскільки останнє може існувати й без відчуттів. На думку філософа, сприйняття завжди пов'язано з наявністю об'єкта, який пізнається органами чуттів, у першу чергу — зором, а відчуття цього не передбачає.

Третє есе присвячене процесу пригадування. Пам'ять витлумачено як здібність розуму, що виступає джерелом знань. Пам'ять частково схожа на сприйняття та відчуття, тому що вона також дає безпосередню інформацію. Проте відчуття дають інформацію про теперішнє, а пам'ять — про минуле. Із сприйняттям пам'ять споріднює те, що вона завжди спрямована на об'єкт: спогади — це завжди спогади про щось. І цей об'єкт є частиною зовнішнього світу. Як і сприйняття, пам'ять завжди пов'язана з переконаністю (*belief*): якщо людина має спогади про певну подію, це означає, що вона переконана в тому, що була її свідком. Рід називає пам'ять «незбагненою», або «незрозумілою» (*unaccountable*): вона спирається на переконаність в тому, що певна подія відбулася, і сама людина схильна вважати, що ця переконаність — істинна, але неможливо довести або перевірити, чому ця переконаність є істинною.

Пам'ять ґрунтується на двох ідеях: протяжності й тотожності, або ідентичності. Щоб бути здатним пригадати минулі події, треба щоб

існування суб'єкта було протяжне в часі, і щоб водночас він залишався незмінним, тотожним самому собі. Далі у статті буде детально розглянута та частина третього есе, що стосується концепції ідентичності.

Четверте есе висвітлює ключову категорію Т.Ріда — «*conception*», яку ми можемо перекласти як розуміння, або здатність розуміти речі під час пізнання. Хоча це поняття важко передати одним словом. Наприклад, Дж. ван Клеве описує його як здатність класифікувати речі за категоріями, і вважає, що найближчий його аналог — раселівське «знання через безпосереднє знайомство» (*knowledge by acquaintance*) [8, с.107-108]. Т.Рід формулює основні риси розуміння: (1) воно є складовою всіх розумових операцій; (2) розуміння не є думкою або позицією, тому не може бути хибним чи істинним; (3) воно допускає ступені якості; (4) пов'язане з досвідом. Філософ виокремлює кілька видів розуміння: (1) розуміння речей (власних назв і божественних сутностей); (2) розуміння смислу загальних назв; (3) розуміння продуктів людської яви.

У п'ятому есе Т.Рід досліджує перехід сенсорних відчуттів до ідей, а також розглядає процес формування й усвідомлення загальних понять. Основна увага приділена процесу абстрагування, під час якого мозок із простих і найбільш точних елементів утворює ідеї. Без абстрагування й узагальнення неможливе існування родів і видів. Від абстрагування Т.Рід переходить до проблеми універсалій. Розглядаючи її, він займає позицію близьку до концептуалістської, оскільки визнає наявність універсалій як загальних понять у розумі, які утворюються у процесі пізнання дійсності завдяки абстрагуванню. Їх існування — необхідність, тому що без них неможливо було б ні сформулювати жодну дефініцію, ні обґрунтувати жодну думку. Т.Рід наголошує, що без універсалій неможливе також існування мови.

У двох наступних есе Т.Рід розглядає формування судження та процес обґрунтування. Велика увага приділяється обґрунтуванню наявності математичних аксіом і пошуку перших принципів, на яких могла б будуватися теорія моралі. Т.Рід повертається до розробки категорії «здорового глузду». Як зазначає А. Д. Вузлі, у творчості Ріда це поняття витлумачено в кількох значеннях: (1) судження, які всіма сприймаються як істинні, (2) принцип самоочевидності, що лежить в основі цих суджень; (3) розумова здібність, яка полягає в тому, щоб розуміти істинність зазначених суджень [5, xxxii].

П'яте та шосте есе також присвячені саме розгляду здорового глузду як здібності розуму. Т.Рід полемізує з Кантом, розрізняє здоровий глузд як здібність до інтуїтивного пізнання, що протиставляється

розуму. Останній оперує фактами та робить з них висновки, але нездатний зрозуміти інтуїцію і висновки, які суб'єкт продукує на основі інтуїції та здорового глузду.

У заключному есе розглянуто поняття «смак». Більш детально власну етичну й естетичну концепції Т. Рід викладає в іншій праці — «Про активні здібності людини». У заключній частині «Есе про розумові здібності людини» він зосереджує увагу на смаку як здатності розуму, що подібна до фізіологічного, або зовнішнього, відчуття смаку, і полягає в розумінні краси природи чи мистецтва. Смак, так само як і мораль, підкорюється велінням розуму. Основні об'єкти смаку, про які можливо сформулювати судження, включають дотепність (*wit*), новизну (*novelty*), величне, або піднесене (*grandour*) та прекрасне (*beauty*). Прекрасне міститься і в самих об'єктах пізнання, і в розумі. У першому випадку прекрасне можна розглядати як вторинну якість об'єкта, у другому — як відчуття, яке буває або інстинктивним, або раціоналізованим. Інстинктивне відчуття прекрасного виникає у дитинстві та може бути першою сходинкою більш складного раціоналізованого відчуття, але може й не стати ним. Відчуття прекрасного від споглядання кольору та руху є інстинктивним, водночас відчуття досконалості об'єкта є раціоналізованим відчуттям прекрасного. Прикладом переходу інстинктивного відчуття прекрасного в раціоналізоване може бути захоплення від картини, коли відчуття кольору поєднується з відчуттям досконалості вираження зображених об'єктів за допомогою кольорів. Відчуття прекрасного розвивається з віком і набутим досвідом.

Отже, «Есе про розумові здібності людини» містить розгляд ключових проблем теорії пізнання, які перебували у фокусі філософських дискусій у XVIII ст. Трактат написаний за класичною формою для книг цього жанру. Однак варто відзначити спосіб подання матеріалу: Т. Рід спочатку прояснює визначення основних понять, потім дає виклад загальних принципів, а далі аналізує розумові здібності людини та проблеми у філософії, що дотичні до функціонування певних розумових здібностей. Він уважний до деталей, намагається сформулювати основні поняття так, щоб визначення було однозначне, чітке та ясне для розуміння. Такий підхід споріднює його філософію з аналітичним напрямком XX ст.

3. Аналіз категорії ідентичності

У межах третього есе, присвяченого пригадуванню, Т. Рід звертає-

ться до проблеми ідентичності особистості. Він зазначає, що ідентичність є важливою для розуміння пам'яті як розумової здібності з двох причин: по-перше, без ідеї ідентичності неможливо схарактеризувати пам'ять як психічний процес, або, за термінологією Т.Ріда, як операцію розуму; по-друге, пам'ять не може існувати без переконаності людини в тому, що вона протягом певного часу залишалася тотожною самій собі. Проте він зауважує, що межі ідентичності й пам'яті не збігаються: остання може й не простягатися так далеко назад у минуле, як простягається ідентичність. Зокрема, людина не пам'ятає себе немовлям, але це не означає, що вона в той час не була тією ж самою особистістю, що й сьогодні.

Звернення до проблеми ідентичності в третьому есе відбувається двічі: у четвертому та в шостому розділах. У четвертому розділі, названому «Про ідентичність», Т.Рід дає загальну характеристику категорії ідентичності та пояснює її зв'язок із пам'яттю. У шостому розділі («Про думку пана Локка щодо нашої особистісної ідентичності») аналізує локкіанську концепцію ідентичності особистості.

Ідентичність розглядається як одна з основних категорій філософії: жодна філософська система не повинна доводити наявність такого відношення як ідентичність, так само як і жодна філософська концепція не може спростувати ідентичність, не впадаючи при цьому в суперечності [6, с. 262].

Ідентичність розуміється ним як відношення речі самої до себе, коли вона розглядається як дві речі: як така, що існує зараз, і як та, що була наявна в минулому. Тож, ідентичність передбачає неперервне та незмінне існування речі в часі [6, с. 263]. Це внутрішнє відношення речі до самої себе, що ґрунтується на її кількісній незмінності. Якщо відношення ідентичності застосувати як відношення між двома речами, які існують в один момент часу, то ідентичність перетвориться на подібність.

Ідентичність не має ступенів якості, тому її неможливо застосовувати до операцій розуму або змісту свідомості. Думки, відчуття болю та почуття насолоди за своєю природою не можуть простягатися в часі. Вони змінюють одне одного в потоці свідомості непомітно для самої людини. Крім того, свідомість допускає наявність ступенів якості, а ідентичність — ні [6, с. 265]. Т.Рід наводить приклад із відчуттям болю: біль, який людина відчула вчора, буде за інтенсивністю іншим, ніж той біль, що відчувається зараз, а значить — це два різних відчуття, нетотожних, а подібних, незважаючи на те, що біль зумовлює одна і та ж причина [6, с. 263].

Особистість — це щось цілісне та неподільне на частини. Т. Рід порівнює її з монадою [6, с. 264]. Особистість і Я — це одне і те саме. Проте її не можна ототожнювати з думкою, відчуттям або дією. Особистість розглядається як суб'єкт пізнання, мислення та діяльності, як той, кому приписують думку, відчуття або дії.

Т. Рід намагається дати визначення поняттю «ідентичність особистості». Він стверджує, що ідентичність як така є занадто простим відношенням, яке будь-яка, наділена здоровим глуздом, людина розуміє без дефініцій, як поняття, що протилежне до категорії відмінності. Тому дати визначення ідентичності як такої украй важко, оскільки виникає ризик упасти в підміну понять [6, с. 263]. Подібну позицію висловлював також Дж. Батлер, стверджуючи, що всі спроби дати означення ідентичності лише б ускладнили її [1, с. 105].

Щодо визначення поняття «ідентичність особистості», Т. Рід спочатку формулює його як категорію, що передбачає протяжне існування в часі неподільної речі, яку називають Я [6, с. 264]. У шостому розділі він зупиняється на дефініції ідентичності особистості як «протяжного у часі існування істоти» [6, с. 275]. Таке формулювання, загалом, резюмує локкіанське розуміння ідентичності як ідеї, що постає, коли розглядаємо певну річ у минулому і теперішньому та констатуємо її незмінність у часі [3, с. 182-183]. Варто зауважити, що, хоча думка Т. Ріда повторює ідею Дж. Локка, Рідова дефініція є більш чіткою, ніж локкіанська.

Загалом Т. Рід скептично поставився до локкіанської концепції ідентичності, на чому він одразу наголошує на початку шостого розділу. Він покликається на дисертацію «Про ідентичність» Дж. Батлера, у якій висунуто критику окресленої концепції. Т. Рід зазначає, що цілком погоджується з розглянутими зауваженнями [6, с. 275]. Якщо Дж. Батлер висував зауваження щодо концептуальних і сутнісних засад теорії ідентичності особистості у Дж. Локка, то Т. Рід висвітлює методологічні неузгодженості цієї доктрини.

Він починає розгляд із прояснення певних аспектів щодо ідентичності особистості, а саме тези, що «дві істоти, які мають різний початок або різний кінець їхнього існування, не можуть, вірогідно, бути однією і тією ж» [6, с. 275]. Таке формулювання повністю повторює локкіанську тезу про те, що одна річ не може мати двох початків існування, як і дві речі одного виду не можуть в одну і ту саму мить існувати в одному місці [3, с. 183].

Далі Т. Рід переходить до розгляду локкіанського визначення «особистість». Дж. Локк у трактаті «Розвідка про людське розуміння»

витлумачує особистість як розумного індивіда, що має розум та рефлексію та здатен розглядати себе як себе [3, с. 188]. Тобто особистість — це завжди самосвідома істота, яка виступає суб'єктом покарань та винагород. Т. Рід концентрує увагу на першому значенні поняття «особистість». Він стверджує, що особистість — завжди розумна істота. Не будучи розумною, особистість не може існувати, і навпаки, не може існувати та розумна і здатна мислити істота, яка б не була водночас особистістю. Тобто критерієм існування особистості та її відмінністю від не-особистостей виступають розумова діяльність, мислення та здатність усвідомлювати себе [6, с. 275].

Однак Дж. Локк обстоював думку про те, що існування особистості не обумовлено субстанцією, і навіть якщо субстанція зміниться, особистість може зберігати свою сталість і продовжувати існувати. Це Дж. Локк демонструє в уявних експериментах про чоботаря та короля, які обмінялись тілами та про денного й нічного Сократа. У першому випадку Локк розглядає ситуацію, коли король і чоботар обмінялися тілами [3, с. 246]. Якщо особистість ґрунтувалася б на матеріальній субстанції, такий обмін був би неможливий. У другому прикладі Локк розглядає ситуацію множинної особистості, коли в одному тілі одночасно існують дві особистості, які по черзі змінюють одна одну [3, с. 195]. Одна особистість не знає і не пам'ятає про що думала і що робила інша. Якби особистість ґрунтувалася на нематеріальній субстанції, то така ситуація була б неможлива.

Т. Рід не поділяє погляд Локка, який відриває особистість від мислення та субстанції. Із позиції Ріда, розірвати ці поняття неможливо: особистість — це істота, що мислить; мислення є властивістю нематеріальної субстанції; відповідно особистість ґрунтується на нематеріальній субстанції. Якщо розірвати зв'язок «особистість-мислення-субстанція», особистість, можливо, і буде розумною істотою, але відсутня причина, яка обумовлює її здатність бути розумною. Т. Рід резюмує свою позицію так: «Сказати, що розумна істота — це особистість, але що особистість перестає існувати, поки розумна істота продовжує, або що особистість продовжує існувати, коли розумна істота припиняє, — це, з мого погляду, очевидна суперечність» [6, с. 275].

Замість субстанції Дж. Локк пропонує розглядати свідомість як засаду існування особистості та її ідентичності [3, с. 188; с. 194]. Поки свідомість залишається протяжною в часі, особистість залишається тотожною самій собі, тобто зберігає свою ідентичність. Переконавшись в тягlostі власної свідомості особистість може, звернувшись до спогадів.

Якщо вона може пригадати певну минулу подію, то значить, що принаймні від тієї події і дотепер вона зберігає власну ідентичність. На думку Ріда, така позиція «має певні дивні наслідки» і зрештою виявляється слабким місцем усєї концепції ідентичності [6, с. 276]. Він наводить кілька аргументів, чому свідомість не може бути основою ідентичності.

По-перше, свідомість ненадійна: її протяжність у часі легко порушити, унаслідок забування. Щоб проілюструвати цю тезу, Т. Рід пропонує розглянути уявний експеримент про хлопчика, офіцера та генерала. Уявімо, що певний хлопчик у шкільному саду зривав фрукти з дерев, за що його покарали, висікши різками. Він виріс і став офіцером. У першому поході він міг пригадати той випадок з дитинства. Отже, він, будучи офіцером, усвідомлював себе тією ж особистістю, що в дитинстві. Згодом цей офіцер став генералом. Будучи вже генералом, він пам'ятав, як ходив у перший похід, але забув про випадок у дитинстві. Отже, генерал вважає себе тією ж особистістю, що й офіцер [6, с. 276]. А оскільки він забув про випадок з фруктовим садом у дитинстві, то вже не усвідомлює себе тією ж особистістю, що хлопчик. Тобто хлопчик буде тотожний офіцеру, офіцер буде тотожний генералу, але генерал буде нетотожний хлопчику. Це можливо представити так: $X = O$, $O = G$, але $G \neq X$. Тож, виходить певний парадокс: хлопчик і генерал — це одна людина, але дві різні особистості.

Іншим свідченням ненадійності свідомості є її мінливість. Т. Рід вважає, що всі операції розуму подібні до потоку: людина не може усвідомлювати себе сьогодні такою, як і вчора [6, с. 278]. Плинна природа психічних процесів не дає порівняти два різні етапи буття особистості: як учорашній біль важко зрівняти з сьогоднішнім, так і вчорашнього себе важко порівняти з собою теперішнім, незважаючи на те, людина усвідомлює себе однією і тією ж істотою. Тобто, за Рідом, свідомість — це розуміння себе тут і тепер.

По-друге, ідентичність особистості не може ґрунтуватися на свідомості, оскільки свідомість виникає в результаті ідентичності, а не навпаки [6, с. 277]. Дж. Локк писав, що ідентичність простягається так далеко, наскільки сягають спогади людини [3, с. 188]. Усвідомлюючи себе теперішнього, такою самою особистістю, що і в минулому, людина породжує відчуття власної незмінності у часі. На думку Т. Ріда, спогади про минуле є свідченням того, що особистість певний час зберігала свою ідентичність в часі. Тобто свідомість — це наслідок ідентичності, а не її причина.

По-третє, Т. Рід вважає, що свідомість у локкіанській концепції

виступає скоріше як загальна властивість розуму, що притаманна всім людям [6, с. 279]. Якщо, свідомість як властивість розуму однакова для всіх, то дві людини, що пам'ятають одну і ту саму ситуацію, є однією і тією ж особистістю. Тож, на думку Ріда, наявність свідомості дозволяє пояснити, чим особистість відрізняється від не-особистостей, але сам факт наявності свідомості не пояснює, чим дві особистості відрізняються одна від одної.

Отже, якщо узагальнити критичні зауваження Т. Ріда щодо локкіанської концепції ідентичності особистості, то вони будуть більше методологічного характеру, ніж сутнісного. Аргументацію Ріда можна звести до таких положень.

- (1) Концепція Локка хибна від початку, оскільки він будує її на хибному принципі.
- (2) У концепції наявна суперечність: Локк використовує основні терміни непослідовно, так що дефініції суперечать тезам.
- (3) Дж. Локк плутає причину та наслідок: як засади ідентичності він пропонує те, що є результатом існування ідентичності.
- (4) Дж. Локк не продумав усі можливі наслідки, або вирішив не звертати на них увагу. Однак ці наслідки суперечать його вихідній тезі.

4. Свідомість в розумінні Т. Ріда та Дж. Локка

Щодо зауважень Т. Ріда стосовно суті локкіанської концепції, то всі вони спрямовані на спростування свідомості як засади ідентичності. Але постає питання, чи однаково Дж. Локк і Т. Рід розуміли поняття «свідомість»?

Як зазначив У. Тіль, уперше в англійській філософії термін «свідомість» (*consciousness*) ужив неоплатонік Р. Кадворс під час перекладу Плотіна. Цим словом він переклав «*synaisthesis*» — відчуття. Локк був одним із перших, хто використав це слово у власному трактаті [7, с. 99]. Тобто лексема «*consciousness*» у часи Локка ще була неологізмом, який він запозичив, змінивши значення, і в такий спосіб створивши авторський неологізм. Д. Ейнслі й О. Веє звертають увагу на факт, що слово «*consciousness*» викликало труднощі у перших перекладачів Дж. Локка. Вони наводять кілька цікавих прикладів щодо спроб перекласти цей неологізм. Зокрема, перекладач П'єр Косте не зміг дібрати

аналога у французькій мові, тому замінив «свідомість» на «усвідомлення» («*con-science*»). Із такою ж проблемою зіштовхнувся Г. Лейбніц, однак він запропонував власний неологізм «*consciosité*», який міг би, на його думку, більш точно передати Дж. Локка. Молодший сучасник Локка, С. Кларк визначив, що локківське поняття «свідомість» можна витлумачити в п'яти різних значеннях: (1) як рефлексивність або усвідомлення приналежності думок до певної теми, (2) як акт мислення, (3) як здатність думати, (4) як просте відчуття і (5) як здатність визначати рух волі [9, с. 245-246].

У ХХ ст. в аналітичній філософії був здійснений аналіз використання термінології в Локка. Зокрема, Е. Флу вважає, що в Локка поняття «свідомість» вжите непослідовно та використане у трьох різних значеннях: (1) як усвідомлення самого себе, (2) як невід'ємна від мислення здатність до сприймання, (3) як синонім пам'яті [2, с. 58].

Цікавий аналіз поняття «свідомість» у філософській спадщині Дж. Локка здійснив Ш. Веінберг, який зазначає, що свідомість у локкіанській концепції розуміється одночасно у двох значеннях: (1) як психічний стан, невіддільний від акту сприйняття, шляхом якого усвідомлюються сприйняття, (2) як поточне Я, про яке ми знаємо в цьому процесі усвідомлення [10, с. 390]. Свідомість в окресленому тлумаченні — це такий ментальний стан, у якому кожна мить актуалізуються попередні сприйняття через пригадування та відбувається переживання поточного досвіду, який сприймається в цей момент. Ш. Веінберг вважає, що концепцію свідомості Локка можна висвітлити в такому судженні: «Я свідомий того, що зараз сприймаю ідею, яка була в мене раніше» [10, с. 403]. Отже, для Дж. Локка свідомість є результатом сприймання теперішнього досвіду й одночасно психічним процесом переживання вже здобутого досвіду через звернення до останнього у спогадах.

Подібний висновок робить Г. Стросон. На його думку, усвідомлення поточного досвіду має три аспекти: усвідомлення внутрішнього стану, зовнішніх впливів і усвідомлення виконання певної дії. Усвідомлення діяльності як процесу передбачає її емоційне переживання, яке Г. Стросон називає залученням, або причетністю (*concernment*) [4, с. 24]. Тобто особистість усвідомлює себе також як залученого до певної дії, як того, хто її виконує, або як того, хто приписує собі вже здійснену дію. Це є актом вторинної рефлексії, результатом якого є самосвідомість. Саме завдяки самосвідомості, особистість, пригадуючи минулі події, здатна розуміти їх як свої власні, що породжує відчуття відповідальності. І доки особистість зберігає це відчуття від-

повідальності за виконані дії як за свої власні, доти вона залишається самосвідомою, а отже, і тотожною собі.

Проте Т. Рід витлумачує свідомість як «безпосереднє знання, яке ми маємо стосовно наших теперішніх думок і цілей, і, загалом, стосовно теперішніх операцій розуму» [6, с. 24]. Свідомість є «мінливою, короткочасною і не має тривалого існування» [6, с. 278]. Тлумачення свідомості яскраво проявляється в прикладі про відчуття болю: «біль, відчутий мною вчора, може бути тим самим болем, що і сьогодні, не більше, ніж учора є сьогодні» [6, с. 279]. Подібно розмірковував і Дж. Батлер, який називав свідомість «індивідуальною дією» і навіть вважав, що в молодості й літньому віці свідомість якісно й кількісно відрізняється: «Не одна й та ж свідомість, а різні послідовні свідомості» [1, с. 107]. Тобто в Т. Ріда, як і в Батлера, слово «*consciousness*» варто розуміти й перекладати ймовірніше як усвідомлення.

Друга значна відмінність між Дж. Локком і Т. Рідом полягає у визначенні місця свідомості серед інших розумових процесів. Для Локка свідомість — загальний стан, який виникає, коли пам'ять і сприйняття взаємодіють разом. У Т. Ріда свідомість, або усвідомлення, протиставляється пам'яті та сприйняттю. Пам'ять та усвідомлення — це два протилежні процеси, оскільки перша фокусується на минулому, а свідомість — виключно на теперішньому [6, с. 24]. Усвідомлення не тотожне і сприйняттю, оскільки сприйняття спрямоване назовні [6, с. 22], може тлумачитися як активне дослідження світу, водночас усвідомлення — інтровертоване, тобто рефлексивно спрямоване на самого суб'єкта. Тобто, за Рідом, усвідомлення, пам'ять і сприйняття — це три різні розумові здібності.

Отже, розуміння поняття «*consciousness*» у Локка та Ріда суттєво відрізняються, в останнього воно виступає в більш вузькому значенні. Властивості «*consciousness*» як явища в інтерпретаціях Локка та Ріда різняться настільки, що можемо вважати їх двома різними сутностями. Відповідно аналізуючи зауваження Ріда щодо свідомості як засади ідентичності особистості, слід брати до уваги таку сутнісну розбіжність.

5. Висновки

Філософська спадщина Т. Ріда цікава й актуальна, тому що допомагає простежити розвиток ідей у британській філософії XVIII ст. від схоластики до сучасної філософії. Обізнаність Т. Ріда з поглядами

багатьох сучасників дає можливість уявити, як сприймали трансформацію філософії безпосередні учасники тогочасного дискурсу.

Увага Т. Ріда до чітких формулювань основних понять, його аналіз ключових категорій із подальшим послідовним деталізованим викладом основних тез, розробка епістемологічної концепції, що пояснює, як суб'єкт пізнає світ і формулює здобуті знання в судженнях — усе це споріднене погляди Т. Ріда з аналітичною філософією ХХ ст.

У роботі «Есе про розумові здібності людини» він звертається до багатьох ключових питань філософії XVIII ст., зокрема до проблеми ідентичності особистості. Категорія ідентичності особистості розглядається як одна з основних, оскільки для функціонування пам'яті й інших розумових здібностей особистість повинна залишатися тотожною самій собі в часі, інакше процес пізнання був би неможливий. Філософ не створює власної концепції ідентичності особистості. Його погляди на це питання досить консервативні, у руслі традиції, що пов'язує особистість із субстанцією. Проте він здійснив ретельний аналіз локкіанської концепції, показавши суперечливість поглядів Дж. Локка.

Критичні зауваження Т. Ріда були як методологічного, так і сутнісного характеру. Щодо зауважень стосовно викладу Дж. Локком своєї концепції, непослідовності використання ним понять, що призводить до виникнення суперечностей, підміни причини наслідком, то ці зауваження й досі залишаються актуальними в аналітичній філософії та розглядаються як вагомні аргументи під час аналізу проблеми ідентичності особистості. Зокрема, часто згадується уявний експеримент Т. Ріда про хлопчика, офіцера та генерала. Щодо зауважень стосовно змісту локкіанської концепції, то під час їхнього аналізу слід звертати увагу на те, що Локк і Рід по-різному розуміли ключове поняття «*consciousness*». Для Ріда «*consciousness*» означало «усвідомлення», розумова операція що фіксує теперішній стан думок і відчуттів, водночас для Локка воно мало більш широке значення.

А втім, філософія Т. Ріда та його «Есе про розумові здібності людини» все ще залишаються вартими уваги як фахівців, так і студентів.

Література

1. Батлер Дж. Про ідентичність особистості. *Актуальні проблеми духовності* : зб. наук. праць / за заг. ред. Я. В. Шрамка. Кривий Ріг : КДПУ, 2018. Вип. 19. С. 105-110.

2. Flew A. Locke and The Problem of Personal Identity. *Philosophy*. 1951. Vol. 26, № 96. P. 53-68.
3. Locke J. An Essay Concerning Human Understanding / ed. by A. S. Pringle-Pattison. Oxford: The Clarendon Press, 1924.
4. Strawson G. Locke on Personal Identity: Consciousness and Concernment. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2011. 261 p.
5. Reid T. Essays on the Intellectual Powers of Man / ed. and abridged by A. D. Woozley. London: Macmillan, 1941.
6. Reid T. Essays on the Intellectual Powers of Man: a Critical Edition / ed. by D. R. Brookes. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2002.
7. Thiel U. The Early Modern Subject: Self-consciousness and Personal Identity from Descartes to Hume. Oxford: Oxford University Press, 2011. 483 p.
8. The Cambridge Companion to Thomas Reid / ed. by T. Cuneo, René van Woudenberg. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
9. Ware O., Ainslie D.C. Consciousness and Personal Identity. *The Routledge Companion to Eighteenth Century Philosophy* / ed. by A. Garrett. New York, London: Routledge. 2014. P. 245-264.
10. Weinberg S. The Metaphysical Fact of Consciousness in Locke's Theory of Personal Identity. *Journal of the History of Philosophy*. 2012. Vol. 50, № 3. P. 387-415.
11. Wolterstorff N. Thomas Reid and the Story of Epistemology. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

References

1. Butler J. Pro identychnist osobystosti. *Aktualni problemy dukhovnosti*. Kryvyi Rih: KDPU, 2018. Vyp. 19. S. 105-110.
2. Flew A. Locke and The Problem of Personal Identity. *Philosophy*. 1951. Vol. 26, № 96. P. 53-68.

3. Locke J. *An Essay Concerning Human Understanding* / ed. by A. S. Pringle-Pattison. Oxford : The Clarendon Press, 1924.
4. Strawson G. *Locke on Personal Identity: Consciousness and Concernment*. Princeton and Oxford : Princeton University Press, 2011. 261 p.
5. Reid T. *Essays on the Intellectual Powers of Man* / ed. and abridged by A. D. Woozley. London : Macmillan, 1941.
6. Reid T. *Essays on the Intellectual Powers of Man: a Critical Edition* / ed. by D. R. Brookes. Pennsylvania : The Pennsylvania State University Press, 2002.
7. Thiel U. *The Early Modern Subject : Self-consciousness and Personal Identity from Descartes to Hume*. Oxford : Oxford University Press, 2011. 483 p.
8. *The Cambridge Companion to Thomas Reid* / ed. by T. Cuneo, René van Woudenberg. Cambridge : Cambridge University Press, 2004.
9. Ware O., Ainslie D. C. *Consciousness and Personal Identity. The Routledge Companion to Eighteenth Century Philosophy* / ed. by A. Garrett. New York, London : Routledge. 2014. P. 245-264.
10. Weinberg S. The Metaphysical Fact of Consciousness in Locke's Theory of Personal Identity. *Journal of the History of Philosophy*. 2012. Vol. 50, № 3. P. 387-415.
11. Wolterstorff N. *Thomas Reid and the Story of Epistemology*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001.

Надійшла до редакції 2 вересня 2021 р.

Оліфер Олена Євгеніївна

Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

просп. Гагаріна, 54

м. Кривий Ріг

50086

Olifer Olena

Department of Philosophy

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Gagarina ave., 54

Kryvyi Rih

50086

<https://orcid.org/0000-0002-8837-5514>olifer.olena@kdpu.edu.ua<https://doi.org/10.31812/apd.v0i22.4459>